

Lars Gogman

”Tårarna kommo ofrivilligt i ögonen ...”

Sovjetunionen

”Sverige är rysshätets land framför andra alltsedan Ryssland militärt krossade Sveriges stormaktsvälde. Rysshätets har i flera hundra år varit den svenska rustningsreaktionens främsta propagandavapen, använt tidigare mot tsarismen och ännu intensivare sedan 1917 mot bolsjevismen.” Så lyder en mening i *Folkkalendern* 1937 (s 88). Men ur arkiven tonar en delvis annan bild fram.

Att den politiskt radikale astronomen Hjalmar Branting, då han 1878 åkte till Dorpat och Pulkova passade på att träffa ryska nihilister kan ses som ett tidigt exempel på kontakter med Ryssland. Hans första artikel 1882 som publicerades i en exilbaltisk tidning behandlade för övrigt svensk-ryska kontakter. I och med arbetarrörelsens formering ökade förbindelserna och de fick fast form när rörelsens förgrundsgestalter träffades vid internationella kongresser och konferenser. Efter det misslyckade upproret i Ryssland 1905 ökade kontakterna mellan Sverige och Ryssland i och med att många ryska flyktingar sökte sig till Sverige. Vårt land kom härigenom också att spela en betydande roll i kampen mot det ryska tsardömet.

Före oktoberrevolutionen

Handlingar som berör denna delvis illegala verksamhet finns i flera arkiv hos Arbetarrörelsens arkiv och bibliotek (ARAB) vilket bland annat framgår av källförteckningen till Hans Björkegrens bok *Ryska posten*.¹ Boken behandlar de nordiska ländernas roll som revolutionens "röda basområde" mellan 1905 års upprorsförsök och oktoberrevolutionen 1917. Man kan i boken bland annat hitta en redogörelse för de ryska socialdemokraternas kongress i Stockholm, då en stor del av det blivande sovjetryska ledargarnityret under några vårveckor 1906 samlades i Folkets hus. Lenin och Stalin var där tillsammans med runt 150 delegater och gäster. Markservicen under kongressen sköttes av Hinke Bergegren, Axel Holmström och andra "ungsocialister. För sina tjänster fick de beröm, dels av ryssarna men även av partiordförande Hjalmar Branting. Branting själv hälsningstalade men passade samtidigt på att privat träffa Plechanov, "den ryska marxismens fader".

Hinke Bergegren härbärgerade under denna tid ett stort antal flyktingar i sin villa Agneberg strax söder om Stockholm men också andra personer och organisationer vars arkiv finns hos ARAB var på olika sätt inblandade i stödet till Rysslands arbetarrörelse, som transportarbetareförbundets förtroendeman Charles Lindley och den blivande socialministern Gustav Möller. I samband med den socialdemokratiska ungdomsrörelsens anslutning till den så kallade Zimmerwaldrörelsen knöts partivänsterns kontakter närmare de ryska bolsjevikerna medan partiet behöll sina band med de ryska mensjevikerna.

Dessa båda ryska grupper hade efter februarirevolutionen 1917 representanter stationerade i Stockholm som medverkade i försöken att återföreninga socialistiska internationalen (Stockholm

skonferensen) respektive bilda en ny, vänsterorienterad internationall (Zimmerwaldrörelsen). I Stockholm gav dessa även ut informationsblad vilka finns bevarade hos ARAB.

En annan grupp som upprätthöll förbindelser österut var de svenska anarkisterna. CJ Björklund besökte så sent som i december 1918 "sin ungdoms stora hjälte" Peter Krapotkin i Dmitrov. Han frågade honom då om hans uppfattning om bolsjevikernas revolution.

”Den ryska revolutionen är av oerhört stor betydelse” sade Krapotkin. ”Tiden får utvisa hur djupt den verkat och vad den kommer att betyda för ryska folket.” Handelsblockaden och interventionen hade enligt Krapotkins mening skadat de framstegsvänliga krafterna, stärkt regeringen och hindrat utvecklingen mot större frihet. Den bolsjevikiska diktaturen hade därigenom gynnats.²

Krapotkin var för övrigt också en av de många flyktingar som efter den ryska februarirevolutionen 1917 passerade Stockholm på sin väg hem till Ryssland. Vid detta tillfälle intervjuades han i Stockholmspressen.

Bilden av Sovjetunionen

Kontakter mellan Sverige och Sovjetunionen fanns under hela unionens existens. ARAB har omfattande bestånd av handlingar som berör dessa kontakter. Här finns de kommunistiska organisationernas arkiv och nyhetsbyrån Rostas meddelanden. Bland arkivbildarna finns Fredrik Ström, Sovjetunionens förste konsul,³ Georg Branting, som under en tid var den sovjetiska legationens advokat, Nils Lindh och Per-Emil Brusewitz, som båda under perioder arbetat på den svenska legationen i Sovjetunionen. Det finns också personarkiv från högt uppsatta socialdemokratiska politiker som Hjalmar Branting, Olof Palme, Gunnar och Alva Myrdal, med flera, som förutom egna personliga erfarenheter från Sovjetunionen även innehåller handlingar rörande mer formella mellanstatliga relationer. I det socialdemokratiska partiarkivet finns en egen serie med handlingar rörande andra länder och de om Sovjetunionen är de mest omfattande. Huvudsakligen rör det sig om orienterings- och underlagsmaterial men här finns också till exempel avskrifter av radiosändningar från Sovjetunionen under åren 1952-1954.

Nämnas bör också den intressanta fotosamlingen Ryska bilder⁴, likaså fotografier i Ny Dags och andra tidningars bildarkiv samt i några andra arkiv liksom ryska affischer i affischsamlingen.

I arkiven framgår, allt efter politisk hemvist, den kommunistiska gemenskapens bild av ett föregångs- och framtidsland likaväl som den övriga arbetarrörelsens mer skeptiskt avvaktande eller fientliga inställning.

Mellan 1917 och 1990 utmanade Sovjetunionen och dess kommunism västerlandet. Att åka dit var att nudda något gudomligt, ett äventyr, en provokation eller ett besök i helvetet allt efter politisk övertygelse. Att förhålla sig neutral var i stort sätt omöjligt. Varje kontakt med landet synades misstänksamt och det besökaren såg måste korrigeras för att passa in i en korrekt politisk världsbild.

I den följande översikten kommer i huvudsak intryck från resor till eller besök i Sovjetunionen att belysas. Det kan handla om rapporter, dagboksliknande anteckningar, brev eller manuskript. En del har publicerats medan annat är mer eller mindre gömt i olika arkiv.

Det förlovade landet

När det socialdemokratiska vänsterpartiet 1919 anslöt sig till den kommunistiska internationalsen⁵ blev partiet en del av ett världsparti, eller som man uttryckte det i ett flygblad från 1930-talet:

En kamratering, runt hela jorden är den kommunistiska rörelsen. I mer än 70 länder finns kommunistiska partier. De har ett principprogram, en vilja, en ledning.⁶

I svenska kommunistiska och med den kommunistiska rörelsen närstående arkiv finns en mängd handlingar som behandlar förhållandet till och kontakter med Sovjetunionen. Bara från Kominternperioden 1919-1943, finns till exempel nästan 1 000 protokoll bara från partiledningar tillgängliga. Vid sidan om själva partierna fanns också kvinno-, ungdoms- och barnrörelser samt olika frontorganisationer som upprätthöll intima kontakter med Sovjetunionen.

I partiprotokoll behandlas delegations- och studiebesök samt representation vid internationalsens olika evenemang. Att försöka dra nytta av Sovjetunionens existens var angeläget. Att en vänskapsförening ska startas och vem som ska vara redaktör för dess tidskrift bestäms till exempel av partiledningen.

Till de mer kryddade besluten hör nog tillsättandet av en *kommitté för ordnande av frågor om svenska lantarbetares emigration till Sovjetryssland* 1921. Hur det gick för emigranter till främst Sovjet-Karelen är fortfarande en het fråga i den svenska politiska debatten och en genomgång av olika korrespondensserier skulle förmodligen bringa ytterligare klarhet. I Nils Flygs personarkiv, finns till exempel ett brev från en kolonist, daterat Pulonga 1926-04-02, med en ganska utförlig beskrivning av läget hos denna tidiga svenska emigrantkoloni:

Jag vet ej om du fått reda på hur det gick med vår kommun, det var en sorglustig historia den har skänkt mig många goda skratt. Vi kom hit med den uppfattningen att hjälpa Ryssland men det blev Ryssland som fick hjälpa oss. ... Pojkarna började med att riva ned den ladugård som fanns för att ombygga den efter svenskt mönster och räknade med att vi skulle göra det själva sedan fanns ingen ibland oss som hade någon aning om byggnadsteknik följden var att vi måste lämna bygget åt en snickerifabrik och det kostade 3 å 4 tusen rubel och vi hade inte en kopek... Då ansökte vi om lån och hade nog fått sådant också men då gick en av våra medlemmar en lantbrukare från Edebo upp till Gylling och sade att det var detsamma om vi fick pengar eller ej ty vi var inga lantbrukare och kunde ej klara av det, detta var ju sant ... sedan skingrades vi allt endast Svanson är nu kvar där nere tror jag (i Petrozavodsk min anmärkning) jag har arbetat på flera verkstäder efter kommunen och arbeta nu häruppe i nordens i ett stort stenbrott och tjänar nu goda pengar men har min familj kvar i Petrozavodsk.⁷

Barn till en av de tidiga emigranterna, Knut Lindblom, har även lämnat in ett manus till levnads-teckning samt ett antal fotografier med anknytning till familjens vistelse i Sovjet-Karelen 1923-1931.

En annan grupp rysslandssvenskar som engagerade de svenska kommunisterna var de etniska svenskarna från Gammelsvenskby i Ukraina vilka 1929 "återvänt" till Sverige, eller som kommunisterna uttryckte det "genom mutor och fagra löften" lockats hit. Det hela var av den svenska borgerligheten tänkt som en fosterländsk handling för att rädda landsmän undan den sovjetiska kommunismen, men mötet med den svenske statarens vardag visade sig för en del vara annorlunda än de förväntat sig. Redan efter några månader slog något av en politisk bomb ner när

till att börja med tre familjer tog kontakt med sovjetlegationen och ville återvända. Familjerna reste till Stockholm där de i väntan på återresa härbärgerades av kommunistpartiet.

Bröderna Voldemar och Johan Utas talade vid ett möte i Auditorium den andra december 1930:

Pastor Hoas lovade att vi skulle få jord då vi kom hit, men vi blev statare för en lön på vilken vi inte kan leva. Pastor Hoas har lurat och bedragit oss att lämna Sovjetunionen, där vi hade hus och jord. Skatterna där var inte farliga. Staten hjälpte oss när det var missväxt. Barnen i Gammelsvenskby fick bispisning i barnköket. Vi har sett här att en stor del av lantarbetarbefolkningen inte har någon jord och bor i dåliga hus, mycket sämre än de bönderna hade i Sovjetunionen.⁸

De närmaste åren skulle 300 av de 880 Gammelsvenskbyborna återvända till Ukraina vilket var ett faktum som de svenska kommunisterna inte var sena att utnyttja i sin propaganda.

Från mitten av 1920-talet organiserade de kommunistiska internationerna en omfattande studieverksamhet förlagd till partiskolor i Sovjetunionen (Vestern och Leninskolan). En inblick i vad som studerades på dessa kurser kan man få i Arvid Vretlings personarkiv. Vretling var en av de första eleverna och hans anteckningsböcker från skilda föreläsningar finns i behåll.

Kommunisterna organiserade sig under 1920-talet i så kallade "driftceller" och handlingar finns bevarade från bland annat driftcellen på Ryska handelskammaren, DC 8. Här kan man få en bild av hur det kunde vara när svenska kommunister arbetade åt Sovjetstaten.

Från de kamrater som ombesörja städningen av Handelsdelegationen, hade inkommit en skrivelse, vari meddelas, att kamrat Aleksandrov under lektion med ryska cirkeln skulle yttrat sig förolämpande om dem på den grund att lunchrummet, där lektionen skulle hållas icke var städat. Då det bevisligen icke blivit tillsagt städerskorna, att lektionen skulle föresiggå i lunchrummet denna dag, vilket under vanliga förhållanden icke tages i bruk förrän vid 12-tiden, måste sådana yttrande av kamrat A såsom "det skall bli mig ett sant nöje, att rapportera till Guchinski hur städningen sköts" samt, "de skall inte tro, att de få sköta sitt arbete hur som helst därför att de äro kommunister" få anses i högsta grad malplacerat i all synnerhet som även icke kommunister deltog i cirkeln.

På grund härav beslutar DC att uttala sin protest mot kamrat Aleksandrov och fodra, att han inför ryska cirkeln återtager sina förolämpande uttryck om de nämnda kamraterna.⁹

Några veckor senare kallas Alexandrov till DC 8 för att förklara sig:

Fallet Alexandrov upptogs till behandling först eftersom han var enkom för att detta tillstades i och för förklaring av sitt beteende emot vår cell-medl. som ombesörja städningen. Undertecknad redogjorde i korthet om besöket i ryska cellen, varefter Alexandrov bemötte anklagelserna för okamratlig beteende, Enl. hans mening han hade icke förbrutit sig på något sätt, och bedja om ursäkt ville inte. Förklarade att "därest han vetat om städerskornas ovetskap om tiderna för ryska cirkelns sammanträde, hade hans yttrande blivit osagt".

Efter närmare en timmes diskussion, delvis tämligen häftig, mötet beslöt nöja sig med kamr. Alex. förklaring, Ingen förslag förekom, varför beslöts att diskussionen fick utgöra svar på frågan.¹⁰

Grigori Alexandrow finns omnämnd i ARAB:s biograficaregister. Enligt notering där arkebuserades han i Moskva november 1937, dömd för spioneri för svensk räkning. Namnet G. Alexandrow förekommer också i en akt hos Georg Brantings advokatbyrå, ang: spioneri 1920-1929.

En annan händelse som kan vara värd att omnämnas är att när Signe Sillén, medlem i DC 8, våren 1926 skulle åka till Ryssland höll hon på att inte få ut sin medlemsbok:

Kamrat Valhjalt framdrog därefter frågan om kamrat Signe Silléns avresa till Ryssland och yttrade, att eftersom hon icke fullgjort sina inbetalningar till cellen borde hon åläggas att göra detta före sin avresa och att man i annat fall skulle vägra henne utfå medlemsbok eller rekommendation.¹¹

Signe Sillén löste sina betalningsproblem, fick förmodligen både medlemsbok och rekommendation och kunde med äran i behåll åka till Moskva.

Kommunistisk marknadsföring och kritik

Att få människor att resa till Sovjet för att vid hemkomsten berätta om sina positiva intryck har varit en viktig del av kommunisternas marknadsföring. Denna verksamhet kan på allvar sägas ha startat i och med tidningen *Folkets Dagblad Politikens* och Stockholms kommunistiska arbetarkommuns studieresa 16 – 26 juli 1925. Denna "arbetardelegation" bestod av nästan 300 personer, huvudsakligen arbetare varav en tredjedel valda av lokala fackföreningar. Inspirationen tycks delvis ha kommit från en engelsk fackföreningsdelegations resa ett halvår tidigare samt kommunistiska internationalens ståndpunkt att en internationell facklig enhetsfront måste skapas för att skydda Sovjetunionen. Resans betydelse speglas i en omfattande mötesverksamhet och genom diskussioner i pressen.

I tidningen för järnvägsmän *Signalen* tog sig detta under sommaren uttryck i två längre skildringar, "Till Österland" och "Rysslandsresan", vilka mycket väl kan ses som uttryck för två olika upplevelser eller ska man kanske säga två officiella ståndpunkter av vad deltagarna varit med om under sin resa:

Vårt tåg saktar farten. Vi höra musik. Det är tonerna av Internationalen. Vi passera just nu gränsen och hälsas på detta gripande sätt av en orkester på banvallen. Tårarna kommo ofrivilligt i ögonen på lite var och så även på mig. Vi träffa ett folk, med vilka vi kände att vi hade samhörighet. Det var arbetskamrater i ett främmande land.¹²

Jag väckes av musik; det var ryska soldater som spelade Internationalen, enligt En var det många som blevo så rörda, så tårarna runno. Detta såg jag ej ... Jag tycker att jag borde sett det då det förekom så ymnigt. Men visst blev man förvånad över att bli hälsade som folkhjältar.¹³

I kommunistisk och dess närstående press återges flitigt reserapporter från delegations- och studiebesök. Budskapet är enkelt och förutsägbart: det är bra där borta, det går framåt och människorna är lyckliga. Jörgen Hermansson skriver i sin doktorsavhandling, *Kommunism på svenska?* att bilden av SKP som ett parti helt i Stalins och Moskvas ideologiska ledband långt fram i tiden snarare förstärks än nyanseras vid en konfrontation med källmaterialet.

I kommunisten Per-Olov Zennströms bok *Z:s bekännelser* nämns dock en händelse som kan vara ett tidigt försök till nyansering av sovjetbilden från kommunistiskt håll.¹⁴ Sixten Roge

by, veteran från spanska inbördeskriget och, 1949–1950, partiorganet *Ny Dags* korrespondent i Moskva, skrev en reseskildring *Efterkrigsår i Sovjet*. Boken planerades att ges ut av SKP men enligt Zennström refuserades den på politiska grunder, då den ansågs vara för negativt inställd mot Sovjetunionen. Ett manus som inleds med raderna ”Ryska tåg gör sig ingen särskild brådska” rönt inte jubel inom det kommunistiska partiet i början av 1950-talet. Manus finns i original och som spaltavdrag i Sixten Rogebys personarkiv¹⁵ och den politiska korrektorens noteringar är kanske i sig värda en egen undersökning.

Först under 1960-talet kan en mer kritisk värdering i kommunisternas delegationsrapporter skönjas. När till exempel en delegation 1966 reser för att studera företagsdemokrati har ett mer diskuterande förhållningssätt slagit igenom:

Det har skrivits mycket om bristen på verkligt folkligt inflytande i Sovjetunionen. Det har säkert sin grund. Brister i planeringen och överdrivet administrerande hämmar säkert aktiviteten såväl innanför som utanför fabriksportarna.¹⁶

Rapporter från interna kommunistiska partikonferenser, studiebesök och internationell korrespondens finns i VPK:s arkiv som särskilda serier. I övrigt kan denna typ av handlingar förekomma som bilagor till protokoll i den kommunistiska rörelsens olika arkiv. Resor till Sovjetunionen har också anordnats av resebyråer knutna till den kommunistiska rörelsen. Aktiebolaget Folkturist (1961-1973), är en egen arkivbildare, men reseverksamhet har också förekommit under andra namn som Komores, vars handlingar återfinns i Kommunistisk ungdoms arkiv.

En djupdykning i olika personarkiv kan ge en bild av förhållandet mellan svenska kommunister och Sovjetunionen. Personer som följt den svenska kommunismen finns rikligt representerade bland ARAB:s personarkiv. Många av dessa arkivbildare har dessutom egna personliga erfarenheter från Sovjetunionen och har dessutom skrivit memoarer och reseskildringar, Carl Lindhagen,¹⁷ Kata Dahlström, Zeth Höglund, Fredrik Ström, Karl Kilbom och Ture Nerman är bara några. Ture Nerman har även i sitt personarkiv efterlämnat en omfattande samling handlingar som berör relationer mellan Sverige och Sovjetunionen under efterkrigstiden.

Gemenskap med förhinder

För den svenska socialdemokratin var förhållandet till Sovjetunionen komplicerat. På Bernkonferensen 1919 läggs den internationella socialdemokratins ståndpunkt fast:

En av socialism bestämd fortskridande nygestaltning av samhället låter sig icke genomföras och den kan heller ej vidmakthållas, om den icke är fast förankrad i de av demokratin framkämpade och vidare utvecklade fria grundsatserna.¹⁸

Inom socialdemokratin har det dock hela tiden funnits en riktning som verkat för en försonligare inställning till Sovjetunionen. På Bernkonferensen uttrycks detta genom en reservation:

Vi taga bestämt avstånd från varje brännmärkning av förhållandena i den ryska sovjetrepubliken, då vi sakna tillräcklig grundval för att fälla någon dom, och då vi endast med säkerhet veta en sak, och det är, att den skändliga lögnfabrikation, genom vilken centralmakternas och ententens telegramagentur under kriget sökte övertrumfa varandra, nu i oförsvagad form fortsätter gentemot den ryska sovjetrepubliken.¹⁹

Motsättningen mellan dessa två synsätt har även funnits inom den svenska socialdemokratien. Den 4 juni 1928 håller aktuarien Per Emil Brusewitz föredrag inför Stockholms socialistiska studentklubb under rubriken ”Den svenska socialdemokratien och sovjetväldet”. Föredraget kopieras och överst på kopiorna står understruket ”Får endast meddelas medlem av det socialdemokratiska partiet.”

Per Emil Brusewitz var inte vem som helst utan en av de personer inom socialdemokratien som visste mest om Sovjetunionen. Vid tiden för de ryska revolutionerna tjänstgjorde han vid generalkonsulaten i Moskva och Petrograd. Han reste dessutom själv förhållandevis fritt genom landet vid ett flertal tillfällen under 1920-talet. Intrycken från dessa resor har han utförligt beskrivit i böcker som *Det Röda Zarriket*, *Bakom Rysslands järnridå* och *Världsrevolutionens vapensmedja*.

Brusewitz inlägga tar ställning för en försonlig hållning till Sovjetunionen. Hos Brusewitz finns en samhörighet mellan kommunister och socialdemokrater rörande det politiska målet. Arbetarrörelsens uppsplittring är något som endast gynnar rörelsens politiska motståndare och något som han betraktar som ”en fasansfull tragedi”. Brusewitz hävdar att vår västerländska typ av demokrati var omöjlig att genomföra i ett samhälle på så låg kulturell nivå som Ryssland var 1917. Han ser också att det finns möjligheter till en socialistisk utveckling i ”det nya Ryssland”:

I längden kunna vi aldrig dölja sovjetmaktens frammarsch. Vi bli blott desavuerade gång på gång. ... De livsdugliga företagen bli allt flera. För den som sett de röda ingenjörerna och de röda direktörerna i deras arbete, sett huru de arbeta natt och dag för att föra sina företag framåt och motsvara det förtroende arbetarna visat dem genom att välja dem till sina ledare, för den står det klart, att kamratskapsambitionen icke är ett tomt ord, utan en drivkraft fullt jämbördig med det enskilda vinstbegäret.²⁰

Per Emil Brusewitz åsikter om Sovjetunionen var inte okontroversiella och de stod heller inte oemotsagda. Positiva omdömen om Sovjetunionen kunde användas av kommunisterna. Å andra sidan riskerade en överdriven svartmålning av landet att slå emot rörelsens egna socialistiska ambitioner.

Per Emil Brusewitz arkiv består av drygt 70 volymer. Det innehåller bland annat också en omfattande samling ryska broschyrer. Det finns en begränsad inventeringsförteckning tillgänglig. En tydlig motbild till Brusewitz kan man få i arkiv lämnade av socialdemokratiska flyktingar som Paul Olberg, Kurt Heinig, Johannes Mihkelson och Bruno Kalnins för att nämna några.

Socialdemokratiska kvinnor i österled

Våren 1934 åkte en grupp socialdemokratiska kvinnor på en 14 dagars studiefärd till Sovjetunionen. Resan slogs upp stort i socialdemokratiska kvinnoförbundets (SSKF) tidning *Morgonbris*. Resan samlade 34 kvinnliga och 5 manliga deltagare och erfarenheterna dryftades i cirka 150 artiklar. Nästan alla resenärer höll dessutom föredrag om sina intryck.

I *Morgonbris* hälsades deltagarna välkomna av Rysslands ambassadör madame Kollontay. Intentionen var att besöka arbetarklubbar, barnkrubbor, fabrikskök och kollektiva matsalar, sociala institutioner som sjukhus, mödrahem, äktenskapsbyråer och uppfostringsanstalter för barn med mera. Resan har föregåtts av en strid inom kvinnoförbundets verkställande utskott där Annie Wallentheim anser det psykologiskt oklokt att:

... till våra medlemmar, huvudsakligen fattiga arbetarkvinnor sätta igång dylika resor ... Erfarenheter från tidigare resor till Sovjet av socialdemokratiska organisationer har visat att tråkiga följder icke äro uteslutna.²¹

Annie Wallentheim var rädd för att resenärernas intryck skulle kunna utnyttjas av kommunisterna. Kaj Andersson, *Morgonbris* redaktör blev upprörd över Wallentheims kritik "som alltid är negativ" men redaktören har dock förvissat sig om partiets stöd i frågan och dessutom även beslutat inrätta en presskommitté för att kontrollera att rapporter från resan får den nödvändiga "vederhäftigheten" eller som det formuleras i ett cirkulär: "...tillförlitligheten garanteras genom att färdgruppen inom sig skall rymma ett presskommisariat."²²

Den officiella reserapporten skrivs av Kaj Andersson och i denna poängteras att *Morgonbris* initiativ att ordna en studieresa till Leningrad och Moskva möttes med kritik från många håll men att farhågorna inte besannats utan att deltagarna snarare uppskattar de svenska framstegen i högre grad vid hemkomsten: "... efter vårt besök i Sovjetunionen förstå vi att kommunisterna ej ha så mycket att falla tillbaka på. Det Sovjetryska experimentet är inte för oss."²³

I en annan intervju som finns bevarad i Hulda Floods arkiv skriver Kaj Andersson vidare att :

Vi gjorde en ytterligt intressant iakttagelse i vår egenskap av färdledare. Vår grupp var på sätt och vis ganska heterogen. Å ena sidan arbetarhustrur och ledare för socialdemokratiska organisationer, många med praktisk erfarenhet i fattigvårds- och barnavårdsarbete, å andra sidan radikala författare och journalister ur det borgerliga lägret. De sistnämndas hänförelse steg med varje dag under det att våra representanter svalnade allt mer och mer...²⁴

Hulda Floods personarkiv och det socialdemokratiska kvinnoförbundets arkiv finns tillgängliga. I ARAB:s samlingar finns också en inspelad intervju med Kaj Andersson som ger hennes värdering av resan ett halvt sekel senare.

Farhågorna för att resor kunde utnyttjas av kommunisterna kan kanske illustreras med en resa som gjordes året efter *Morgonbris* resa i Sovjetunionens vänners regi. Två socialdemokratiska kvinnor deltog, Hilma Pettersson från Collijns konfektionsfabrik och Astrid Hedberg från Marabou chokladfabrik. Resan slogs upp stort i förbundets tidning *Sovjetnytt* i en serie artiklar under rubriken "En socialdemokratisk kvinna ser på Sovjet".

Hilma Petterssons reseskildring finns i tre versioner, som dagböcker och som renskrift i hennes personarkiv samt även i delar tryckt i tidningen *Sovjetnytt*. Man får intryck av att Hilma Pettersson i sin dagbok skrev vad hon såg:

Det första intrycket vi fingo av Ryssland var ej något fördelaktigt. Fula boningshus, fabriker och verkstäder. Allting verkade fallfärdigt, grått och dystert... Det fanns mycket tiggare i Ryssland, både män kvinnor och barn... Spårvagnarna i Leningrad äro stora klumpiga och mycket fula...Huset var mycket fult och ruffigt med en mycket smutsig gård. Ena hälften av fabriken var gammal den andra var något nyare. Lokalerna voro mycket tråkiga och en ryslig luft var rådande över allt.

Det är lika lön för män och kvinnor ... I en avdelning med spolmaskiner, och där det enbart var manliga arbetare var det en kvinnlig verkställare: Det tyckte jag var klämmigt... det var ett nöje att se, med vilken aktivitet och entusiasm de ryska kvinnorna deltaga i alla

möten och med vilken lätthet de göra ett anförande eller hålla ett föredrag. Det är som att trycka på en knapp så flödar orden ur dem.²⁵

De svenska fackföreningarna och Sovjetunionen

Grundandet av den kommunistiska internationalen och dess uttalade syfte att spränga den fackliga rörelsen sågs inte med blida ögon av den socialdemokratiskt orienterade svenska fackföreningsrörelsen. Fackliga delegationsbesök till Sovjetunionen kan under de första decennierna därför mer eller mindre ses som resultat av styrkeförhållanden mellan kommunister och socialdemokrater inom olika fackförbund. I Gruvarbetareförbundets arkiv finns till exempel handlingar rörande detta förbunds intima förhållande med den ryska broderorganisationen under 1920-talet.²⁶ Kommunisterna hade dominerat förbundet under hela 1920-talet och 1927 skrevs ett avtal om ömsesidig hjälp mellan de svenska och sovjetiska gruvarbetareförbunden. När avtalstexten blev känd utlöste den en förbittrad strid inom förbundet och även gentemot Landsorganisationen. Striden slutade med att avtalet återkallades och kommunistiska fackförbunds medlemmar uteslöts.

Landsorganisationens negativa syn på den ryska fackföreningsrörelsen var glasklar och den formulerades bara under 1928 i två separata skrifter av Ivar Vennerström och Paul Olberg.²⁷

Efter andra världskriget har svensk fackföreningsrörelse på olika nivåer haft ett organiserat utbyte med kolleger i Sovjetunionen. I mitten av 1950-talet tycks kontakterna varit extra flitiga, Landsorganisationen, LO, gjorde ett formellt besök i Sovjetunionen i april 1955 och en delegation från Ryska LO återgäldade detta med ett besök i Sverige några månader senare. Även Fabriksarbetareförbundet utväxlade detta år delegationer. Rapporterna från dessa fackföreningsbesök håller ett lägre allmänpolitiskt tonläge än olika partipolitiska besök. Å andra sidan finns i dessa några mer vardagsnära jämförelser. Charles Winroth och Sven Larsson skrev en rapport efter Pappers-, Skogs- och flottnings- och Träindustriarbetareförbundets studieresa i oktober 1955:

Industrin imponerar genom sina stora enheter men är ofta nedsliten och inte över hövan modernt utrustad. Det kvinnliga inslaget på arbetsmarknaden är frapperande stort. Ofta var kvinnor företagschefer och ännu oftare träffade man kvinnliga ingenjörer även i den tunga industrin. Alla läkare och föreståndare för de sanatorier vi besökte var kvinnor. Vidare fanns kvinnliga vägarbetare och banarbetare, kvinnliga spårvagnsförare o.s.v. Kvinnan var tydligt fullkomligt jämställd med mannen i Sovjet: Likalönsprincipen var i princip fastställd. I utbyte synes kvinnan få arbeta allt för hårt enligt våra begrepp, vilket även framgick av hennes yttre prägel.²⁸

Fackliga rapporter finns i allmänhet att tillgå som bilagor i respektive förbunds protokoll eller på andra ställen i arkiven. Vissa av dessa rapporter finns också som trycksaker.²⁹

Vänskaps- och kulturutbyte

Förbundet Sverige – Sovjetunionen, Svenska fredskommittén, Demokratisk ungdom och Sveriges kvinnors vänsterförbund, är organisationer som lämnat arkivhandlingar till ARAB och verkat för vänskapsliga förbindelser med Sovjetunionen. I varierande grad har de också haft bindningar till den kommunistiska rörelsen.

Demokratisk ungdom (DU) fungerade under 1950-talet i praktiken som kommunisternas ungdomsorganisation och var ansluten till Demokratisk ungdoms världsfederation (DUV). DUV ordnade så kallade världsunghögtider. 1957 hölls denna i Moskva och i DU:s arkiv finns en omfattande korrespondens. Annat material, som fotografier samt en spelfilm, finns i Sveriges kommunistiska ungdomsförbunds [1921] (SKU) arkiv.

Från 1950-talet anordnades en mängd östersjökrystningar, fredsmöten och konferenser tillsammans med Sovjetunionen och länderna kring Östersjön. Handlingar kring dessa evenemang finns främst att tillgå i Världsfredsrådets svenska sektionens arkiv, Svenska Fredskommittén. Även Sveriges kvinnors vänsterförbund kan sägas ha haft en liknande koppling genom sin anslutning till KDV (Kvinnornas Demokratiska Världsförbund).

Förbundet Sverige-Sovjetunionen bildades 1935 under namnet Sällskapet för främjande av kulturella och ekonomiska förbindelser mellan Sverige och Sovjetunionen och bedrev i samarbete med den statliga sovjetiska kulturorganisationen VOKS ett omfattande kulturutbyte. Man samarbetade även med Sovjetunionens vänskapsföreningars förbund och systerorganisationen Föreningen Sovjetunionen – Sverige som bildades 1958. Arkivet består av föreningshandlingar från 1958–1987 men samtidigt även en "klippsamling" av äldre datum. I denna klippsamling kan man följa delegationsbesök i Sovjetunionen under 1950-talet, av lärare, författare, artister och fackföreningsmän.

Artistdelegationen 1954 fick uppleva teaterföreställningar i Moskva, Leningrad, Kiev och Erivan samt fick mängder av tillfällen att samtala med kolleger. På Vachtangovteaterns elevskola fick de dessutom tillfälle att övervara inträdesproven. Skådespelaren Åke Claesson har efterlämnat ett omfattande manuskript med sina intryck. Åke Claesson är uppenbart lyrisk över vad han sett och upplevt:

I sömnen hörde jag tapens slag, som en bro av rytm gick den från folk till folk, tog form och blev till en förståelsens bro, där vi vandrade hand i hand mot ett långt bort skrymmande mål – den eviga freden. Syndafloden hade dragit sig tillbaka, människor och djur vandrade från Ararats berg mot Erivan, hälsans eviga stad.³⁰

Politik lyser i stort sett med sin frånvaro i hans reseskildring och Åke Claesson verkar ha varit mer intresserad av mat och underhållning:

Kaviar, lax, stör, fågel, frukt, glace, tårtor, vodka, vitt vin, rödvin, sött vin, champagne, rött och vitt, konjak tal och sång. Man drack alla viner utan hänsyn till rätterna. Min granne till höger, ackompanjatören Alexander Jerechin blandade till och med konjak i sött vin och visade sedan hur man egentligen ska dricka vodka; först gurglar man sig och sedan sväljer man. Två gånger i rad visade ha sin metod. Allra bäst är det på mornarna, utmärkt gurgelvatten, desinficerar bättre än alla injektioner.³¹

Jazzsångerska Sonja Sjöbäck som deltog i 1955 års artistdelegation kallar sig själv "politisk idiot" men reflekterar trots detta över vad hon sett:

Artisterna är som en privilegierad klass. En trumpetare som Eddi Rossner, med en orkester på 40 man, tjänar för egen del 2 000 rubler om dagen Hans gitarrist får 700. Om man jämför med arbetarnas löner 700–1500 i månaden är det knappast rimliga proportioner... hur en arbetare med familj klarar sig på 700 i månaden är obegripligt med de höga priserna i

Sovjet – ett par skor kostar 3–400 rubler en apelsin 5 rubler, ett par nylonstrumpor 32 rubler etc. ... Men för artister och folk i deras omgivning är det mesta gratis.³²

I dag finns inte Sovjetunionen längre och man tycker kanske därför att det borde vara lättare att förhålla sig saklig och nyanserad. Ändå är det fortfarande nästan otänkbart att förhålla sig neutral. Det finns en laddning i själva ordet och så kanske det förblir ända tills kommunismens spöke slutat sin vandring genom Europa och världen.

NOTER

1. Ryska flyktingars kommitté, Undersökningskommissionen Alfred Kruse (Opinionsledningen), Karl Kilbom, Fredrik Ström, Hjalmar Branting, Otto Grimlund.
2. C J Björklund: *Anarkist och agitator*. Stockholm 1969, s 227. Björklunds arkiv finns på ARAB.
3. Fredrik Ströms arkiv finns till största delen på UB i Göteborg.
4. Se presentation av Maria Bosdotter i *Meddelande från Arbetarrörelsens arkiv och bibliotek* nr 26-27, 1983, s 26-33.
5. Partiarkiv hos ARAB anslutna till kommunistiska internationalen: Sveriges socialdemokratiska vänsterparti 1917-1921, Sveriges kommunistiska parti sektion av kommunistiska internationalen 1921-1924, Sveriges kommunistiska parti sektion av kommunistiska internationalen 1924-1929, Vänsterpartiet kommunisterna (VPK).
6. VPK Flygblad B 04:2.
7. Nils och Elsa Flyg Korrespondens 3:1.
8. *Ny Dag* 12/3 1930.
9. Sveriges kommunistiska parti sektion av kommunistiska internationalen 1924-1929, Driftcell 8:s arkiv vol 1 sammanträde 19/10 1926.
10. Se not 9, 16/11 1926.
11. Se not 9, 29/3 1926.
12. Tidningen *Signalen* nr 32 1925.
13. Tidningen *Signalen* nr 42 1925.
14. Per-Olov Zennström: *Z:s bekännelser*. Lund 1976.
15. Sixten Rogebys arkiv volym 15.
16. Vänsterpartiet kommunisterna F 7B:1.
17. Carl Lindhagens arkiv finns till största delen på Stockholms stadsarkiv.
18. Sveriges socialdemokratiska arbetareparti (SAP), Verksamheten 1919 s 21 ff. Handlingar rörande konferensen i Bern finns även i Hjalmar Brantings personarkiv. En dokumentation har även utgivits av Gerhard A. Ritter
19. Sveriges socialdemokratiska arbetareparti, Verksamheten 1919 s 21 ff.
20. Bruswitz arkiv volym 8.
21. Socialdemokratiska kvinnoförbundet A 2:4.
22. Socialdemokratiska kvinnoförbundet B 2:2.
23. *Morgonbris* juni 1934.
24. Hulda Floods arkiv volym 1.
25. Hilma Petterssons arkiv, citat från dagböcker från Sovjetresan.

-
26. Det finns också en fana med både rysk och svensk text: ”Till svenska gruvarbetare från gruvarbetare av USSR.”
 27. Ivar Vennerström: *Den ryska fackföreningsrörelsen* (LO:s Skriftserie, 20); Paul Olberg: *Sovjet-Rysslands internationella fackföreningspolitik*. Stockholm 1928 (LO:s Skriftserie, 21).
 28. Charles Winroths arkiv volym 1.
 29. Se bland annat samlingen "Studieresor till Sovjetunionen".
 30. Förbundet Sverige Sovjetunionen volym 7.
 31. Ibid.
 32. Ibid.

LISTA ÖVER ARKIV OCH SAMLINGAR

Arkiv med huvudsaklig inriktning på Sovjetunionen

- Per Emil Brusewitz – 75 volymer
- Centrala hjälpkommittén för Leningrads barn – 3 volymer
- Förbundet Sverige – Sovjetunionen – 17 volymer
- Nils Lindh – 11 volymer
- Hilma Pettersson – 1 volym
- Ryska flyktingars kommitté – 1 volym
- Studieresor till Sovjetunionen [samling] – 1 volym

Arkiv där Sovjetunionen förekommer i begränsad omfattning

Sovjetunionen förekommer i många person- och organisationsarkiv, till exempel hos Hinke Berggren, C.J. Björklund, Hjalmar Branting, Tage Erlander, Kurt Heinig, Axel Holmström, Bruno Kalnins, Johannes Mihkelson, Alva och Gunnar Myrdal, Paul Olberg, Olof Palme, Pierre Schori och i Socialdemokratiska partistyrelsens arkiv.

Särskilt nämnas ska:

- Aktiebolaget Folkturist
- Demokratisk ungdom
- Nils och Elsa Flyg
- Förbundet Sverige – Sovjetunionen
- Georg Brantings advokatbyrå
- Otto Grimlund
- Zeth Höglund
- Karl Kilbom
- Knut Lindblom
- Ture Nerman
- Sixten Rogeby
- Svenska fredskommittén
- Sveriges kommunistiska parti sektion av kommunistiska internationalen 1921-1924
- Sveriges kommunistiska parti sektion av kommunistiska internationalen 1924-1929
- Sveriges kommunistiska parti sektion av kommunistiska internationalen 1924-1929: Driftcell 8
- Sveriges kommunistiska ungdomsförbund
- Sveriges socialdemokratiska vänsterparti 1917-1921
- Arvid Vretling

Vänsterpartiet kommunisterna (VPK)
Per Olov Zennström

Bildarkiv där Sovjetunionen är förhållandevis väl representerat

Per Emil Brusewitz
LO-Tidningen
Morgon-Tidningen
Norrskensflamman
Ny Dag
Ryska bilder [fotosamling]
Sveriges kommunistiska ungdomsförbund [1921]

Affischsamlingen – cirka 250 affischer

LITTERATUR

Andræ, Carl Göran: *Revolt eller Reform. Sverige inför revolutionerna i Europa 1917-1918*, Stockholm 1918
Björkegren, Hans: *Ryska posten. De ryska revolutionärerna i Norden 1906-1917*. Stockholm 1985
Björklund, C J: *Anarkist och agitator. Memoarer*. Stockholm 1969
Björlin, Lars: Röd skandinavism i Komintern. SKP:s kris och splittring 1924, i *Arbetshistoria* nr 69, 1994, s 18-30
Björlin, Lars: Svensk kommunism. En översikt över 1990-talets forskning, i *Arbetshistoria* nr 100, 2001, s 6-17
Eneberg, Kaa: *Tvingade till tystnad. En okänd historia om några svenska familjeöden*. Stockholm 2000
Hirdman, Yvonne: *Sveriges Kommunistiska Parti 1939-1945*. Stockholm 1974
Höglund, Gunhild: *Moskva tur och retur. En dramatisk period i Zeth Höglunds liv*. Stockholm 1960
Josephson, Erland F: *SKP och Komintern 1921-1924*. Uppsala 1976
Kan, Aleksander: *Hjalmar Branting, ryska demokrater och bolsjeviker 1918. Mellan den ryska oktober- och den tyska novemberrevolutionen*. Uppsala 1999
Kennerström, Bernt: *Mellan två internationaler. Socialistiska partiet 1929-1937*. Lund 1974
Kilbom, Karl: *Ur mitt livs äventyr 2. I hemligt uppdrag*. Stockholm 1954
Meddelande från Arbetarrörelsens arkiv och bibliotek nr 24-25, 1982/1983, Tema: Kommunismen i Sverige
Thing, Morten (red): *Guldet fra Moskva. Finansieringen af de nordiske kommunistpartier 1917-1990*. København 2001
Zennström, Per Olof: *Z:s bekännelser*. Lund 1976

Lars Gogman är arkivarie.